

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2022.7>**О. Подобний,**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

І. Ракіпова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, передбачений розділом IX-1 КПК України, безумовно є винятком із загального порядку здійснення кримінального провадження та має відноситися до форми судочинства з посиленими процесуальними гарантіями, в тому числі відповідні гарантії повинні мати місце і в аспекті правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні. Можливе змінення територіальної підсудності у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану, доступність/недоступність технічних засобів відеозв'язку чи відсутність інтернет-зв'язку взагалі, перебування на окупованій території та психологічний стан потерпілого у зв'язку з подіями, продиктованими воєнним станом, інші особливості процедурного характеру можуть значно ускладнювати або й унеможливити реалізацію потерпілим своїх прав, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Наприклад, занепокоєння викликають:

– оскарження потерпілим у строк, передбачений КПК, постанови про зупинення досудового розслідування у випадку, якщо «наявні об'єктивні обставини, що унеможливають

подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану» (п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК України);

– неможливість оскарження потерпілим постанови про зупинення досудового розслідування у випадку, якщо «уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну» (п. 5 ч. 1 ст. 280 КПК України);

– розгляд клопотання потерпілого про виконання будь-яких процесуальних дій під час досудового розслідування у строки, передбачені КПК України (ст. 220 КПК України);

– право потерпілого на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, можливість робити необхідні виписки та копії (ст. 221 КПК України);

– право подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора у строки, передбачені КПК України, та відповідно право потерпілого на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про відмову у відкритті провадження або ухвали про повернення скарги (ст. 304 КПК України);

– право потерпілого оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим,

дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування та бути повідомленим про результати розгляду його скарги у строк, передбачений КПК (ст. 308 КПК України);

– право потерпілого на апеляційне оскарження судового рішення у строки, передбачені КПК України (ст. 395 КПК України);

– право потерпілого на касаційне оскарження судового рішення у строки, передбачені КПК України (ст. 426 КПК України);

– права потерпілого під час дистанційного розгляду («із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку») клопотання про обрання запобіжного заходу в умовах воєнного стану (зокрема, право брати участь у розгляді такого клопотання, ставити питання і отримувати відповіді, доступність/недоступність технічних засобів відеозв'язку) (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Безперечно необхідно враховувати, що у випадках введення воєнного стану держава має право на відступ від окремих міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення прав людини. У ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права проголошується, що «Під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження...» [1]. У ч.ч. 1, 2 ст. 15 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини також передбачено, що: «Під час війни або іншої суспільної небезпеки,

яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [2].

Так, Верховний Суд роз'яснив, що у період дії особливого режиму слідчим суддям (суду) необхідно зважати на обставини воєнного стану та, за наявності необхідних для цього підстав, за клопотанням підозрюваного доречно ухвалювати рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу, для їх подальшого внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України. Також, виходячи зі стану ведення воєнних дій, у місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного доречно розглядати питання про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. (п. 10 Листа Верховного Суду від 03 березня 2022 року «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану») [3].

Разом з тим, підкреслимо, що метою застосування запобіжного заходу є, зокрема, запобігання спробі підозрюваного, обвинуваченого незаконно впливати на потерпілого в конкретному кримінальному провадженні чи перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином (ст. 177 КПК). Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема й потерпілого (ст. 2 КПК). Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України потерпілий протягом кримінального провадження має право на відшкодування

завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом. Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. Остання, отже, є неможливою без захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого від кримінального правопорушення. Верховний Суд також підкреслює, що треба звернути увагу на роз'яснення учаснику кримінального провадження, який не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, та як виняток, може брати участь в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою інших засобів, його процесуальних прав та обов'язків (п. 7 Листа Верховного Суду від 03 березня 2022 року «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану») [3]. Роз'яснення потерпілому процесуальних прав та обов'язків ні в якому разі не повинно носити формальних характер і в цьому разі.

Приходимо до висновку про те, що наслідки законодавчої регламентації особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, передбаченого розділом IX-1 КПК України, а також наслідки відступу України від окремих міжнародних зобов'язань впливають на процесуальну можливість реалізації потерпілим його прав і законних інтересів, передбачених кримінальним процесуальним законом. Розуміючи, з одного боку, об'єктивно вимушену невідворотність таких процесів і таких наслідків, з іншого боку, проблематика правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні постає в новому актуальному світлі.

Кримінальний процес є правовим механізмом захисту прав особи, що охороняються та забезпечуються законом про кримінальну відповідальність. Реалізація процесуальних прав потерпілого як учасника кримі-

нального провадження, відновлення його майнових та інших порушених прав, що є, в тому числі, метою кримінального судочинства, є кримінально-процесуальною діяльністю, націленою на захист інтересів потерпілого як суб'єкта кримінального процесу. Іншими словами, вважаємо, є захисною діяльністю, яка здійснюється самим потерпілим, його законним представником або представником потерпілого – особою, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Проблема доступу до безоплатної правничої допомоги має вирішальне значення для захисту прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні, зокрема, для запобігання вторинній віктимізації особливо вразливих потерпілих під час здійснення кримінального провадження. Особливої актуальності така проблема набуває сьогодні та звучить вкрай злободенно в умовах дії воєнного стану в Україні.

У намаганнях її вирішити 3 травня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо розширення переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу» [4]. Так, згідно даного Закону потерпілі від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту отримали право на безоплатну вторинну правову допомогу в кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення таких кримінальних правопорушень (п. 13-1 ч. 1 ст. 14 Закону). Слід зазначити, що правнича допомога потерпілим, коло яких визначене у вищевказаному Законі, охоплює такі види юридичних послуг, як здійснення представництва в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед

іншими особами, складення документів процесуального характеру (п. 2, 3 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу») [5].

Долучаючись до вирішення питання забезпечення доступу потерпілого до безоплатної правничої допомоги, вважаємо, що, по-перше, гостра необхідність наділення потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту правом безоплатної правничої допомоги виникла зараз тому, що до сьогодні кримінальний процесуальний закон України взагалі не передбачає випадків обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні. По-друге, вищевказаних змін, на нашу думку, буде недостатньо, якщо ставити за мету виконання завдань кримінального провадження та ефективний захист прав потерпілого. Перш за все, тому що такі зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» не враховують усі складові представництва потерпілого в кримінальному провадженні, що є важливими на усіх стадіях кримінального процесу, починаючи з досудового розслідування.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 56 КПК України протягом кримінального провадження потерпілий, зокрема, має право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; давати пояснення, показання; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК; знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому КПК, у тому числі після відкриття матеріалів згідно

зі ст. 290 КПК, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження. Вважаємо, слід вказати також на право потерпілого протягом кримінального провадження ініціювати обрання, зміну запобіжного заходу щодо підозрюваного, обвинуваченого. Відповідно до ч. 2 ст. 56 КПК України під час досудового розслідування потерпілий, зокрема, має право подавати докази на підтвердження своєї заяви; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі [6].

На нашу думку, для ефективного захисту прав потерпілого, на які вказує законодавець у ст. 56 КПК України, участь представника потерпілого в окремих випадках має бути обов'язковою на всіх стадіях кримінального провадження. Крім того, вважаємо, що відповідні зміни слід вносити саме до Кримінального процесуального кодексу України з тим, щоб вказати на виключні випадки обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні, яких, як вже неодноразово зазначалося в доктрині, є чимало.

Разом з тим відзначимо, ОБСЄ підготувала та оприлюднила інформаційний бюлетень «Сексуальне та гендерне насильство під час збройного конфлікту», де пропонується дефініція сексуального насильства, гендерного насильства, а також комбінованого терміну як однієї з багатьох форм насильства під час збройного конфлікту.

Комбінований термін сексуальне та гендерне насильство (СГН) відображає подвійний характер цього

типу насильства, як сексуального, так і дискримінації. Зокрема, зазначається, що сексуальне та гендерне насильство може бути спрямованим як проти жінок, так і чоловіків, хоча жінки частіше стають жертвами цієї форми насильства. СГН включає зґвалтування, спробу зґвалтування, усі форми сексуального насильства, сексуальні погрози, домагання, експлуатацію або приниження, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусові аборти, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, сексуальне рабство та калічення жіночих статевих органів. Акти СГН можуть також порушувати інші права людини, включаючи заборону рабства, торгівлі людьми з метою проституції чи інших форм сексуальної експлуатації, право на свободу та особисту недоторканість або право на приватність та приватне життя.

Порушення законності та порядку і загальний контекст насильства полегшує вчинення злочинцями СГН у великих масштабах і відносно безкарно. СГН часто використовується як «стратегія» або «тактика» війни, наприклад, з метою залякування цивільного населення або вимагання зізнань від затриманих. Певні форми СГН більш поширені у збройних конфліктах, ніж у мирний час, включаючи сексуальне рабство і групове зґвалтування.

В розділі «Притягнення винних до відповідальності за СГН під час збройного конфлікту» наголошується на тому, що останніми роками було досягнуто значних успіхів у судовому переслідуванні винних у СГН, скоєних під час збройного конфлікту, та наводиться релевантна практика Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ), Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (МКТР), Міжнародного кримінального суду (МКС), змішаних та національних судів, а також органами правосуддя перехідного періоду.

І насамкінець, розробники документа, наголосивши на тому, що

й досі залишаються значні проблеми у забезпеченні правосуддя для тих, хто пережив СГН, пропонують задля дотримання міжнародних стандартів декілька політичних рекомендацій. Такими рекомендаціями, до прикладу, є пропозиції: привести національні законодавчі рамки у відповідність з міжнародними стандартами, передбачивши індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини проти людяності, військові злочини та геноцид, включаючи прямі посилання на СГН та скасування імунітету та строків давності щодо СГН, пов'язаного з конфліктом; розглянути можливість використання спеціалізованих інституцій, у тому числі призначення спеціальних слідчих, прокурорських і судових органів для боротьби з міжнародними злочинами. Зокрема, рекомендації ОБСЄ щодо дотримання міжнародних стандартів вказують на необхідність прийняти орієнтований на жертву підхід до реагування на СГН та забезпечити всебічну компенсацію у формі відшкодування шкоди, медичної та психологічної допомоги, економічної та юридичної підтримки, а також залучення суспільства та громади [7].

Стаття 153 Кримінального кодексу України визначає сексуальне насильство як вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (розділ IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи») [8]. Поняття гендерного насильства закон України про кримінальну відповідальність не передбачає. Підкреслимо, що процесуальне право нерозривно пов'язане з матеріальним правом і має співвідноситися як форма і зміст, що обов'язково слід враховувати при внесенні змін до кримінального процесуального закону.

Інститут представництва є значимою процесуальною гарантією права на захист осіб, що залучаються до кри-

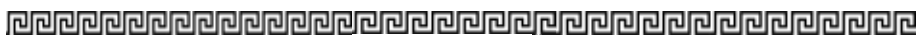
мінального провадження, в тому числі гарантією захисту прав потерпілого, невід'ємною частиною його процесуального статусу, що й має бути повною мірою враховано законодавцем та врегульовано в кримінальному процесуальному законі. Унікальність права на представництво потерпілого у кримінальному провадженні продиктована, на нашу думку, подвійною значимістю, яка поєднує у собі правореалізаційні та правозахисні начала, що логічно впливають із функціональної спрямованості представництва потерпілого. Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні, таким чином, може бути реалізована саме шляхом забезпечення права потерпілого на представництво у тому розумінні представництва, що забезпечує реалізацію права на професійну правничу допомогу, зокрема, й у випадку, коли потерпілий потребує цього під час кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо внести відповідні зміни до чинної редакції Кримінального процесуального кодексу України та окремою статтею передбачити обов'язкову участь представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні, вказавши, зокрема, що участь представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні є обов'язковою: 1) щодо осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) у разі здійснення особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану – з моменту введення воєнного стану; 3) щодо осіб, які мають статус ветеранів війни.

Реалізація такої пропозиції, на нашу думку, слугуватиме еволюції забезпечення права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні, що на сьогодні є надзви-

чайно актуальним та потребує особливої уваги в умовах дії воєнного стану в Україні, але має, на жаль, виключно декларативний характер.

У статті досліджено актуальні аспекти захисту прав потерпілого у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Зазначається, що можливе змінення територіальної підсудності у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану, доступність/недоступність технічних засобів відеозв'язку чи відсутність інтернет-зв'язку взагалі, перебування на окупованій території та психологічний стан потерпілого у зв'язку з подіями, продиктованими воєнним станом, інші особливості процедурного характеру можуть значно ускладнювати або й унеможливити реалізацію потерпілим своїх прав, передбачених кримінальним процесуальним законом. Наслідки законодавчої регламентації особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, передбаченого розділом IX-1 КПК України, а також наслідки відступу України від окремих міжнародних зобов'язань впливають на процесуальну можливість реалізації потерпілим його прав і законних інтерес. Гостра необхідність наділення потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту правом безоплатної правничої допомоги виникла зараз тому, що до сьогодні кримінальний процесуальний закон України взагалі не передбачає випадків обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні. Тому пропонується внести відповідні зміни до чинної редакції Кримінального процесуального кодексу України та окремою статтею передбачити обов'язкову участь представника

потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні, вказавши, зокрема, що участь представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні є обов'язковою: 1) щодо осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) у разі здійснення особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану – з моменту введення воєнного стану; 3) щодо осіб, які мають статус ветеранів війни.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне провадження в умовах воєнного стану, потерпілий, захист прав потерпілого, представник потерпілого, безоплатна правнича допомога.

Podobnyi O., Rakipova I. Current aspects of the protection of the rights of the victim in criminal proceedings under martial law

The article examines the current aspects of the protection of the rights of the victim in criminal proceedings under martial law. It is noted that a change of territorial jurisdiction is possible due to the impossibility of administering justice during martial law, the availability/unavailability of technical means of video communication or the absence of Internet connection at all, being in the occupied territory, and the psychological state of the victim in connection with events dictated by the state of war, other features of a procedural nature can significantly complicate or even make it impossible for victims to exercise their rights provided for by the criminal procedural law. The consequences of the legislative regulation of the special regime of criminal proceedings in the conditions of martial law, provided

for in Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as the consequences of Ukraine's withdrawal from certain international obligations affect the procedural possibility for the victim to realize his rights and legitimate interests. The urgent need to provide victims of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity, torture or ill-treatment during hostilities or armed conflict with the right to free legal aid has arisen because, to date, the criminal procedural law of Ukraine does not provide for cases of mandatory participation of the victim's representative in criminal proceedings.

Therefore, it is proposed to make appropriate changes to the current version of the Criminal Procedure Code of Ukraine and to provide a separate article for the mandatory participation of the representative of the victim (natural person) in criminal proceedings, specifying, in particular, that the participation of the representative of the victim (natural person) in criminal proceedings is mandatory: 1) regarding persons who have suffered from human trafficking, a criminal offense against sexual freedom and sexual integrity, a criminal offense committed with the use of violence or the threat of its use; 2) in case of implementation of a special regime of criminal proceedings under the conditions of martial law – from the moment of introduction of martial law; 3) regarding persons who have the status of war veterans.

Key words: criminal proceedings, criminal proceedings under martial law, victim, protection of victim's rights, victim's representative, free legal aid.

Література

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

2. Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Лист Верховного Суду від 03 березня 2022 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00820?q=>

4. Про внесення змін до частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо розширення переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу: Закон України від 3 травня

2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-20#Text>

5. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

7. Інформаційний бюлетень ОБСЄ «Сексуальне та гендерне насильство під час збройного конфлікту» URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/524088.pdf>

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

